

Marcin Antczak<https://orcid.org/0000-0003-3529-8321>

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego

**DROGI KOBIEC DO „SŁUŻB POMOCNICZYCH” ŁÓDZKIEJ BEZPIEKI –
STUDIUM PRZYPADKÓW WIERY ŻADZIEWICZ I WANDY SAMARSKIEJ**

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie biografii dwóch pracownic jednostek pomocniczych WUBP w Łodzi: Wiery Żadziewicz (I v. Grynszpan, II v. Wartskiej, III v. Fryde¹, 1916 – po 1956) i Wandy Samarskiej z d. Korsak (1917–1979). Pierwsza z nich pracowała jako dentystka w ambulatorium wspomnianego WUBP (które mieściło się przy ul. Narutowicza 76²), druga zaś była wychowawczynią w resortowym przedszkolu (lokalizacja nieustalona). Żadna nie związała swej kariery z bezpieczeństwem na dłużej: Wiera Żadziewicz odeszła na własną prośbę po dwóch latach pracy (26 marca 1946 – 30 czerwca 1948 r.), Wanda Samarska (z nieznanymi przyczynami) zaledwie po miesiącu (24 stycznia – 1 marca 1947 r.)³. Wynikająca stąd szczupłość materiału źródłowego (brak choćby opinii służbowych) każe się wobec tego skupić nie tyle na ich osiągnięciach zawodowych, ile na bagażu wcześniejszych doświadczeń. Zabiegowi temu przyświeca wieloraki cel: będzie to próba zrozumienia motywacji, którymi obie panie kierowały się w chwili wstępowania do resortu (czy raczej okoliczności towarzyszących temu akcesowi, ponieważ decyzja nie musiała być podjęta zupełnie świadomie), uchwycenia przemilczeń i przeinaczeń, a także wskazania podobieństw i różnic, jakie pojawiają się w ich oficjalnych życiorysach.

Najbardziej będą nas interesować takie zagadnienia, jak pochodzenie społeczne, relacje z systemami totalitarnymi (w szczególności represje) i straty wojenne (śmierć bliskich). Pokróćce zostanie omówione również życie osobiste bohaterek – aczkolwiek tylko w takim zakresie, w jakim wpływały na nie katastrofy dziejowe XX w. W zakończeniu pracy zostaną przedstawione losy obu kobiet po odejściu z jednostek pomocniczych bezpieki.

¹ Podczas pracy w Poliklinice WUBP w Łodzi posługiwała się nazwiskiem panińskim. Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi (dalej: AIPN Łd), 099/177, Ankieta specjalna Wiery Żadziewicz zam. Grynszpan, k. 5. W aktach metrykalnych i innych źródłach pojawia się niekiedy również pisownia Żadziewicz, będąca transkrypcją zapisu rosyjskiego.

² *Ibidem*, Prośba Wiery Żadziewicz o przyjęcie do pracy w ambulatorium WUBP w Łodzi, 12 III 1946 r., k. 3.

³ *Ibidem*, Karta przebiegu służby Wiery Żadziewicz, k. 1; AIPN Łd, 027/191, Karta przebiegu służby Wandy Samarskiej z d. Korsak, k. 1.

Przez służby pomocnicze aparatu bezpieczeństwa należy tutaj rozumieć – za Justyną Dudek⁴ – wydziały administracyjne oraz gospodarcze. Do tych ostatnich badaczka zaliczyła m.in. szpitale, polikliniki oraz komórki zajmujące się sprawami socjalnymi funkcjonariuszy (a za takową można uznać – choćby umownie – resortowe przedszkole)⁵.

Jeśli chodzi o dobór bohaterek niniejszego tekstu, to trzeba podkreślić, że postacie te wyłoniły się niejako na marginesie poszukiwań genealogicznych autora. Obie kobiety były bowiem (pośrednio lub bezpośrednio) związane z dziejami jego rodziny oraz miejsc, które zamieszkiwała.

Kwerendą objęto materiały oddziałowego Archiwum IPN w Łodzi (akta osobowe) oraz Archiwum Państwowego w Łodzi (metryki, księgi ludności stałej, akta sądowe). Te ostatnie okazały się przydatne zwłaszcza przy weryfikacji życiorysu Wiery Żadziewicz, która należała do znanej przed II wojną światową rodziny łódzkich stomatologów. W przypadku Wandy Samarskiej archiwalia dotyczące jej życia „przedresortowego” najpewniej wciąż znajdują się w instytucjach rosyjskich, do których dostęp w obecnej sytuacji jest niemożliwy. Z tego powodu kwerenda musiała być oparta częściowo na źródłach internetowych.

Na wstępie należy wspomnieć, iż Wiera Żadziewicz i Wanda Samarska (z d. Korsak) były praktycznie rówieśnicami – pierwsza urodziła się 6 stycznia 1916, druga zaś 16 lutego 1917 r. Obie pochodziły z rodzin inteligenckich. Rodzice Wiery (Adolf Żadziewicz i Lina z d. Zalcman) byli dentystami, a w ich ślady miało pójść dwoje spośród ich dzieci (oprócz Wiery także jej starszy brat Włodzimierz⁶). Druga ich córka, Lidia – jakkolwiek źródła milczą na temat jej ewentualnej kariery zawodowej – wyszła za mąż za stomatologa Izaaka Jakuba⁷ Sadokierskiego (1897–

⁴ J. Dudek, *Kobiety i ich kariery w aparacie bezpieczeństwa w latach 1944–1956 na przykładzie stanowisk kierowniczych*, „Dzieje Najnowsze” 2021, nr 3, s. 110. Warto wspomnieć, że wydziały te należały do najbardziej sfeminizowanych w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa – współczynnik zatrudnionych kobiet wynosił 26,75 proc. w pionach administracyjnych i 26,98 proc. w gospodarczych, podczas gdy ich odsetek wśród wszystkich pracowników tychże urzędów wynosił od 10 (w sierpniu 1945) do nieco ponad 11 proc. (w 1947 r.). Zob. *ibidem*, s. 98–100.

⁵ Dość podobne rozumienie służb pomocniczych da się zauważyć w artykule Roberta Klementowskiego: „Gdyby jednak próbować stworzyć mapę zatrudnienia kobiet w bezpiece, widać wprawdzie ich ważną, a nawet często dominującą (choć tylko liczebnie) rolę, ale na stanowiskach pomocniczych, technicznych czy obsługi. Typowymi miejscami ich zatrudnienia są sekretariaty, referaty gospodarczo-finansowe, archiwa, służba zdrowia, piony socjalne (sanatoria, domy wypoczynkowe), biblioteki, konsumy, częściowo służba więzienna, piony paszportów i dowodów osobistych” (R. Klementowski, *Staba pleć w siłowym resorcie – perspektywy badawcze w świetle wybranych przypadków* [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 98).

⁶ J.B. Gliński, *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*, t. 1, Wrocław 1997, s. 497. Szerzej na ten temat zob. Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Łódzki (266), 3237, Akta rejestracyjne Włodzimierza Żadziewicza.

⁷ W dziele Jana Bohdana Glińskiego pada również trzecie imię – Jerzy, lecz nie znajduje ono potwierdzenia w pozostałych źródłach (A. Kempa, M. Szukalak, *Sadokierski Izaak Jakub* [w:] *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny*, t. 3, Łódź 2003, s. 109; por. APL, Akta miasta Łodzi (dalej: AMŁ), 10010, k. 247v; T. Kryśka-Karski, *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996, s. 363; *Księga pochowanych żołnierzy polskich*

1944)⁸. Wanda Samarska była natomiast jedynym dzieckiem Stanisława Korsaka, inżyniera, i Wandy z d. Leśniewskiej, nauczycielki muzyki⁹.

Chociaż obie panie urodziły się w Piotrogradzie (późniejszym Leningradzie, obecnym Sankt Petersburgu), to przyczyny, dla których ich rodziny znalazły się w tym mieście, były całkiem odmienne. O ile bowiem Adolf Żadziewicz ewakuował się z Łodzi, by przeczekać burzliwy okres I wojny światowej i tuż po jej zakończeniu powrócił do grodu nad Łódką, o tyle Stanisław Korsak, pochodzący z okolic Mohylewa na Białorusi¹⁰, nawet po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nie zdecydował się na emigrację.

Dorastanie w inteligentnych rodzinach przełożyło się na dążenie obu bohaterek do zdobycia odpowiedniego wykształcenia. Wiera Żadziewicz pobierała je najpierw w łódzkim prywatnym Gimnazjum Żeńskim Janiny Pryssewiczówny (1925–1934), a następnie w Instytucie Dentystycznym przy Uniwersytecie Strasburskim (1934–1939). Wanda ukończyła szkołę średnią i podobnie jak pierwsza bohaterka niniejszego artykułu zdradzała zainteresowania medyczne, czego wyrazem było zaliczenie sześciomiesięcznego kursu dla pielęgniarek w 1936 r. Ostatecznie jednak wygrała pasja muzyczna: Wanda podjęła naukę w leningradzkim konserwatorium, gdzie zaliczyła trzy lata studiów, czy też – używając jej własnych słów – „trzy kursy”¹¹.

Sformułowanie to zostało przywołane nieprzypadkowo, wydaje się ono potwierdzać przypuszczenie, że rodzina Korsaków – z racji długiego zamieszkania w głębi Rosji – najpewniej była w jakimś stopniu zrusyfikowana. W życiorysie Wandy można natrafić nie tylko na błędy ortograficzne (np. „durzo”¹²), ale również na rusycyzmy składniowe („Archangielski Obwód”) i leksykalne („inżynier”). Zdecydowanie bar-

poległych w II wojnie światowej, t. 3: *Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, red. B. Affek-Bujalska, Pruszków 1994, s. 251; B. Meirchak, *Żydzi-żołnierze wojsk polskich polegli na frontach II wojny światowej*, tłum. Z. Rosiński, Warszawa 2001, s. 459).

⁸ Ślub odbył się 23 III 1928 r. w Łodzi (Gmina Żydowska w Łodzi, Akt małżeństwa nr 236/1928). Biogram Izaaka Jakuba Jerzego (?) Sadokierskiego zob. J.B. Gliński, *Słownik biograficzny...*, s. 367.

⁹ AIPN Ld, 099/177, Życiorys Wiery Żadziewicz zam. Grynspan, 12 III 1946 r., k. 4; *ibidem*, Ankieta specjalna Wiery Żadziewicz, 14 III 1946 r., k. 12; AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11.

¹⁰ Prowadzona przez Stowarzyszenie „Memoriał” baza danych ofiar stalinowskiego terroru podaje jako miejsce jego urodzenia „gubernię mohylewską, powiat mścislawski, wieś Kołotowo”. Przypuszczalnie chodzi o Kołtowo na terenie obecnej Białorusi. Zob. *Korsak Stanisław Ksawierjewicz (1883)*, [https://ru.openlist.wiki/index.php/Корсак_Станислав_Ксаверьевич_\(1883\)](https://ru.openlist.wiki/index.php/Корсак_Станислав_Ксаверьевич_(1883)), dostęp 17 V 2023 r.; *Kołtowo* [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, cz. 2, red. B. Chlebowski et al., Warszawa 1902, s. 109, http://dir.icm.edu.pl/Slovník_geograficzny/Tom_XV_cz.2/109, dostęp 17 V 2023 r.

¹¹ AIPN Ld, 099/177, Karta przebiegu służby Wiery Żadziewicz, k. 1; *ibidem*, Życiorys Wiery Żadziewicz, 12 III 1946 r., k. 4; *ibidem*, Ankieta specjalna Wiery Żadziewicz, 14 III 1946 r., k. 11; AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11.

¹² We wszystkich cytowanych fragmentach poprawiono błędy ortograficzne.

dziej poprawna była polszczyzna Wiery, choć kobieta po wojnie zdawała się wahać w kwestii przynależności narodowej. Jako Żydówka zadeklarowała się dopiero we wniosku o wydanie dowodu osobistego – miało to jednak miejsce w 1952 r., a więc po odejściu z resortu. Wstępując do służby, Wiera wpisała narodowość polską i wyznanie mojżeszowe¹³.

Podobnie jak narodziny obu pań, tak też i śmierć ich ojców nastąpiła niemal w tym samym czasie. Jeśli jednak Adolf Żadziewicz dokonał żywota spokojnie w Łodzi (23 sierpnia 1936 r.¹⁴), to Stanisław Korsak rok później (27 listopada 1937 r.) został rozstrzelany w Leningradzie w ramach tzw. operacji polskiej (rozkaz NKWD nr 00485 z 11 sierpnia 1937 r.) – rzekomo za szpiegostwo i zorganizowaną „działalność kontrrewolucyjną”, polegającą na niszczeniu i uszkodzaniu infrastruktury publicznej¹⁵. O tym wszystkim możemy się dowiedzieć z internetowej bazy Stowarzyszenia „Memoriał”, ponieważ sama Wanda napisała: „we wrześniu 22 dnia

¹³ AIPN Ld, 093/340, t. 26, Wniosek Wiery Wartkiej z d. Żadziewicz o wydanie dowodu osobistego, 5 V 1952 r., k. 1. W identyczny sposób Wiera wpisała narodowość i wyznanie rodziców w ankiecie specjalnej (AIPN Ld, 099/177, Ankieta specjalna Wiery Żadziewicz, 14 III 1946 r., k. 12). Warto dodać, że w swojej elastyczności Żadziewicz nie była wyjątkiem – np. Danuta Miedzigórska (funkcjonariuszka m.in. Sekcji I Departamentu I WUBP w Łodzi, czyli oddziału kontrwywiadu zajmującego się folksdojczami) w pierwszym kwestionariuszu z 19 IX 1944 r. (kiedy to starała się o pracę w Cenzurze Wojskowej) podała, że jest Polką – dopiero potem zaczęła w ankietach wpisywać pochodzenie żydowskie (M. Paszek, *Kobiety – bezpieka – partia – kariery. Próba portretu zbiorowego funkcjonariuszek na stanowiskach kierowniczych w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach (1945–1956)*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2023, nr 12, s. 242). Zresztą podobne wątpliwości można mieć w przypadku Wandy Samarskiej – chociaż w resortowych dokumentach podkreślała narodowość polską, to w bazie „Memoriał” jej ojciec figuruje jako Białorusin. Tutaj jednak ponownie na pierwszy plan wysuwają się kwestie lingwistyczne – prawdopodobnie kwalifikacja ta (zastosowana nie tyle przez twórców bazy, ile przez sowieckie organy ścigania, na których materiałach twórcy ci się opierali) wynikała z posługiwania się językiem polskim w formie niestandardowej, z naleciałościami wschodnimi – z podobnym problemem musieli się mierzyć choćby mówiący „po prostemu” polscy chłopcy z Wileńszczyzny.

¹⁴ Tę datę podaje kartoteka osób pochowanych Łódzkiej Gminy Wyznaniowej Żydowskiej (APŁ, Łódzka Gmina Wyznaniowa Żydowska, zespół nr 228 (dalej: ŁGWŻ), 752, s. 9). Miejsce natomiast nie jest pewne, ponieważ w aktach zgonu tejże gminy z 1936 r. Adolf Żadziewicz nie figuruje. Karta pochowanego zawiera jednak informację, że eksportacja zwłok Adolfa Żadziewicza z domu przy ul. Piotrkowskiej 164 odbyła się już dzień po jego śmierci – trudno więc przypuszczać, by zgon nastąpił w miejscu bardzo odległym od wspomnianej kamienicy.

¹⁵ *Korsak Stanisław Ksawierjewicz (1883)*, [https://ru.openlist.wiki/index.php/Корса́к_Станисла́в_Ксаве́рьевич_\(1883\)](https://ru.openlist.wiki/index.php/Корса́к_Станисла́в_Ксаве́рьевич_(1883)), dostęp 17 V 2023 r. Podstawą skazania był art. 58 ust. 6, 9 i 11 Kodeksu karnego RSFSRR. Por. tekst kodeksu w redakcji z 1926 r. (ze zmianami i uzupełnieniami do 1 VII 1927 r.) na stronie internetowej Państwowej Publicznej Biblioteki Historycznej Rosji: *RSFSR. Zakony i postanowienia. Uogólnyjn kodeiks RSFSR riedakcyi 1926 goda: s izmienenija-mi i dopolnienijami do 1 ijula 1927 goda*, Moskwa 1927, <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/82569-rsfsr-zakony-i-postanovleniya-ugolovnyy-kodeks-rsfsr-redaktsii-1926-goda-s-izmeneniyami-i-dopolnieniyami-do-1-iyulya-1927-goda-m-1927>, s. 26–29, dostęp 22 V 2023 r. Zresztą, jak wskazuje Bartłomiej Garczyk, narracja o rzekomym szpiegostwie była typowa dla „operacji polskiej”, podczas której sowiecki aparat represji usiłował wytropić jakoby wciąż aktywną Polską Organizację Wojskową, zlikwidowaną formalnie w 1918 r. (B. Garczyk, *Radziecka polityka narodowościowa w latach 1917–1941 na przykładzie Piotrogradu-Leningradu*, Poznań 2011, s. 167–168).

1937 r.¹⁶ mój ojciec został aresztowany i od tego dnia ja go więcej nie widziałam i nic o nim nie wiem”¹⁷.

Wiera – choć przyznała uczciwie, że jej rodzice posiadali przed wojną kamienicę przy ul. Piotrkowskiej 164 w Łodzi¹⁸ – przemilczała inny niewygodny fakt. Otóż po wyparciu Rosjan z Łodzi prasa (np. „Orędownik” czy „Gazeta Łódzka”) rozpisywała się dość szeroko na temat rzekomej pracy jej ojca dla Ochrony – to dzięki niej miał on m.in. otrzymać zezwolenie na otwarcie łódzkiej szkoły dentystycznej¹⁹. Być może ten niechlubny epizod tłumaczy, dlaczego podczas I wojny światowej doktor Żadziewicz wolał uciec w głąb państwa carów – słynącego przecież z antysemickiej polityki – niż próbować się ułożyć z nowymi władzami Łodzi.

W tym przypadku można mówić jedynie o przemilczeniu, natomiast bardziej zastanawiająca wydaje się wzmianka, jakoby siostra Wiery Lidia Sadokierska od 1940 r. znajdowała się w Tel Awiwie. Samo miejsce zamieszkania najpewniej jest zgodne z rzeczywistością²⁰, jednakże wątpliwości może wzbudzać data, sugerująca ucieczkę przed hitlerowskimi prześladowaniami. Bywała ona podważana czy to przez członków rodziny, czy też przez badaczy – tym bardziej że według dostępnej

¹⁶ AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11. Identyczną datę aresztowania podaje baza „Memoriału” – i chociaż informacja ta sama w sobie nie pozwala ze stuprocentową pewnością utożsamić umieszczonego w niej Stanisława Korsaka, syna Ksawerego, z ojcem Wandy, to za takim rozwiązaniem przemawia również zbieżność miejsca zamieszkania (Leningrad) i zawodu („kierownik biura ogólnej inżynierii maszyn” w Fabryce Kirowa, czyli dawnych Zakładach Putilowskich, będących jeszcze za caratu znaczącym skupiskiem polskiej inteligencji technicznej – por. B. Garczyk, *Radziecka polityka...*, s. 49). Do ostatecznego potwierdzenia tych przypuszczeń potrzebne byłoby dodatkowe źródło, niezależne od obu tutaj wymienionych.

¹⁷ AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11. Niewykluczone, że Wanda mogła naprawdę nie wiedzieć, co się stało z ojcem – dla porównania, we wspomnianej pracy Garczyka podany jest przykład Marii Budkiewicz, która otrzymała fałszywe zaświadczenia o śmierci rodziców w 1943 i 1944 r., podczas gdy w rzeczywistości zginęli oni podczas „operacji polskiej” (B. Garczyk, *Radziecka polityka...*, s. 168).

¹⁸ AIPN Ld, 099/177, Ankieta specjalna Wiery Żadziewicz, 14 III 1946 r., k. 7. Działkę tę ojciec Wiery zakupił 28 I 1911 r. (APŁ, Zarząd Nieruchomości Głównego Urzędu Powierniczego Wschód Ekspozytura w Łodzi, 10492, s. 52). Sam budynek wzniesiono najprawdopodobniej tuż przed I wojną światową, o czym świadczy dokumentacja związana z pozwoleniem na budowę z lat 1912–1913 (APŁ, Rząd Gubernialny Piotrkowski, 15168 i 16173). Podczas budowy łódzkiej trasy W–Z (1975–1979) obiekt został zachowany jako jedyny spośród okolicznej zabudowy i dlatego 7 V 1981 r. (podczas happeningu grupy artystycznej „urząd ® miasta”) uznano go za pomnik Kamienicy i wmurowano w chodnik przed bramą tablicę pamiątkową, która przetrwała do dziś (M. Domińczak, A. Zaguła, *Typologia łódzkiej kamienicy*, Łódź 2016, s. 35, https://uml.lodz.pl/files/public/dla_mieszkanca/o-miescie/inne_publicacje/TRYPOL_SCALONA.pdf, dostęp 22 V 2023 r.).

¹⁹ A. Stawiszyńska, *Łódzka stomatologia w okresie I wojny światowej (1914–1918)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2020, nr 106, s. 85, <https://czasopisma.uni.lodz.pl/historica/article/view/3797/9653>, dostęp 17 V 2023 r.

²⁰ AIPN Ld, 099/177, Ankieta specjalna Wiery Żadziewicz, 14 III 1946 r., k. 9 i 14. Niestety najbliższe czasowo źródło podające miejsca zamieszkania Lidii (po kolejnym mężu Gleicher) pochodzi dopiero z 1956 r. (AIPN Ld, 0184/201, Kwestionariusz paszportowy Wiery Fryde z d. Żadziewicz, 23 VII 1956 r., k. 30). Notabene Zygmunt Fryde, trzeci mąż Wiery, w prośbie o zezwolenie na wyjazd do Izraela podał jeszcze wcześniejszą datę emigracji Lidii – 1939 r. (AIPN Ld, 0184/201, Prośba Zygmunta Frydego do KW MO w Łodzi – Wydziału Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych o zgodę na wyjazd do Izraela na stałe, 23 VII 1956 r., k. 29).

literatury mąż Lidii, Izaak Jakub Sadokierski, zmarł w sanatorium Assuta w Tel Awiwie 4 grudnia 1944 r.²¹ jako... lekarz wojskowy armii Andersa²².

Pozostaje kwestią sporną, czy i w jakim stopniu biografie bliskich mogły zawazyć na karierze samej Wiery. Jeśli chodzi o związki jej ojca z Ochroną, to oczywiście nie da się wykluczyć ich wpływu na odejście kobiety z UB, chociaż nie ma na to twardych dowodów w jej aktach osobowych. Szwagier w armii Andersa mógł stanowić poważny problem w okresie „dojrzałego” stalinizmu (tzn. po „wyborach” do sejmu w 1947 r. i zjednoczeniu PPS z PPR rok później), lecz nie w latach bezpośrednio po II wojnie światowej, kiedy to ze względu na niedobór fachowców nawet na odpowiedzialne stanowiska przyjmowano osoby o „niesłusznych” życiorysach. Za przykłady mogą tu posłużyć choćby gen. Jerzy Kirchmayer (za okupacji oficer Oddziału Operacyjnego Komendy Głównej AK, w Polsce „ludowej” wykładowca Akademii Sztabu Generalnego) czy ppłk Jan Płotnicki, szef Centrum Wyszkożenia MO w Słupsku, który w okresie II RP stał na czele okręgów policyjnych tarnopolskiego i wołyńskiego. Inna sprawa, że na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, w dobie oczyszczania kadr z „elementu niepewnego”, obaj znaleźli się w więzieniu²³.

Drogę z „niełudzkiej ziemi” do „ziemi obiecanej” – aczkolwiek tej ostatniej raczej w ujęciu Reymontowskim niż biblijnym – przeszła Wanda Korsakówna. Tułaczka kobiety była podzielona na dwa etapy: pierwszy trwał od aresztowania ojca do przełomu 1940 i 1941 r. Wyprowadziła się ona do obwodu archangielskiego (w życiorysie nazwa miejscowości nie pada) w ślad za matką, której – jako żonie „wroga ludu” – zabroniono mieszkać w Leningradzie²⁴. W miejscu zesłania Wanda pracowa-

²¹ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), Kolekcja akt żołnierzy polskich poległych, zaginionych i zmarłych w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, Akta osobowe Jakuba Sadokierskiego, X.2245, Dowód przekazowy nr 804, 10 V 1946 r. (?), k. 40. Pochowano go na cmentarzu wojskowym w Ramli – kwatery 5, rząd K, grób nr 14 (B. Meirchak, *Żydzi-żołnierze...*, s. 459).

²² Gliński podawał, iż doktor Sadokierski w 1939 r. „uciekł na wschód” (J.B. Gliński, *Słownik biograficzny...*, s. 367), czemu jednak przeczą powojenne zeznania wdowy. Małżonkowie mieli bowiem przyjąć chrzest w warszawskim kościele rzymskokatolickim pw. Świętego Krzyża (27 V 1940 r.) i otrzymać paszporty wydane przez Konsulat RP w Trieście (20 V 1940 r.). Dokumenty potwierdzające oba fakty Lidia Sadokierska okazała podczas przesłuchania w związku z podjęciem depozytu po zmarłym małżonku (CAW WBH, Kolekcja akt żołnierzy polskich poległych, zaginionych i zmarłych w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie, Akta osobowe Jakuba Sadokierskiego, X.2245, Zapis przesłuchania świadka Lidii Sadokierskiej, 20 XII 1945 r., k. 21). O służbie doktora Sadokierskiego w armii Andersa wiadomo tylko tyle, że leczył w V Szpitalu Wojskowym we Włoszech (*ibidem*, Pismo komendanta Placu Tel Awiw ppłk. Gołaszewskiego do komendanta Komendy Uzupełnień nr 3 w sprawie uzyskania wojskowo-lekarskiego świadectwa śmierci ppor. Sadokierskiego, 12 VI 1946 r., k. 41). Być może dodatkowe materiały na ten temat znajdują się w archiwach londyńskich.

²³ S. Płoski, *General Jerzy Kirchmayer*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1959, t. 3, s. 240–241, https://rcin.org.pl/Content/44867/PDF/WA303_59214_A237-3-1959-NDPII_Ploski.pdf, dostęp 15 IV 2024 r.; M. Kania, *Losy funkcjonariuszy policji II Rzeczypospolitej Polskiej w Polsce Ludowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 1 (19), s. 430, 443, <https://czasopisma.ipn.gov.pl/index.php/pis/article/view/364/364>, dostęp 15 IV 2024 r.

²⁴ „Wedle dekretu 1937 r. [? – M.A.] osoby mieszkające jedną rodziną z aresztowanym nie mieli prawa zamieszkiwać w Leningradzie (też Moskwie). Matka musiała opuścić Leningrad, ja jako córka wedle Stalinskiej Konstytucji nie niosę odpowiedzialności za rodziców i mogłam apelować, ale nie mogąc opuścić

ła jako telefonistka, pielęgniarka, rejestratorka medyczna, wreszcie – kierowniczka muzyczna szkoły. Ta pierwsza faza niedoli dobiegła końca w grudniu 1940 r., kiedy to Wanda powróciła do rodzinnego miasta i wyszła za mąż za Rosjanina Aleksandra Samarskiego (1905–1942), z zawodu inżyniera²⁵. Kolejne etapy zostaną opisane w dalszej części artykułu, po przybliżeniu równoległych losów drugiej bohaterki w owym czasie.

Wybuch II wojny światowej całkowicie zburzył dotychczasowe – raczej spokojne – życie Wierzy Żadziewicz. Kamienicę przy ul. Piotrkowskiej przejął niemiecki Główny Urząd Powierniczy Wschód²⁶, a jej dotychczasowi żydowscy mieszkańcy zostali zamknięci w gettach – użycie liczby mnogiej jest celowe, ponieważ Wiera i jej mąż Szlama *vel* Seweryn Grynszpan, poślubiony 29 września 1937 r.²⁷, podobnie zresztą jak brat i bratowa, przenieśli się do Warszawy – w Łodzi została jedynie matka²⁸. (O wyprowadzce siostry i szwagra do Palestyny już wspominałem).

Praktyki lekarskiej Wiera nabywała więc w okolicznościach co najmniej specyficznych; po likwidacji getta przebywała zaś w kolejnych obozach: na Majdanku (maj–lipiec 1943 r.), a także w zakładach zbrojeniowych „Hasag” (Hugo Steiner AG) w Skarżysku-Kamiennej (lipiec 1944 – sierpień 1944 r.) i w Lipsku (filia KL Buchenwald²⁹). Obóz skarżyski opisała następująco: „W warunkach b[ardzo] ciężkich zarówno materialnych, jak i higienicznych oraz zdrowotnych przeżyłam, a właściwie przevegetowałam przez prawie 1½ roku”. W podobnym tonie przedstawiła swoje przeżycia z Lipska: „Praca również w fabryce amunicji ciężka, odpowiedzialna, pochłonęła wśród nas wiele ofiar. Jakoś [?]”³⁰ to przetrzymałam”. Także „ewakuacja” lipskiej fabryki w kwietniu 1945 r. obfitowała w traumatyczne momenty: „Gnane i pędzone [niczym] stado bydła, znalazłyśmy się w potrzasku, między jednym frontem a drugim, aż nareszcie 7 maja 1945 r. zostałam wyzwolona przez Wojska Radzieckie. W lipcu 1945 r. powróciłam do Łodzi”³¹.

---

matki, wyjechałam z nią do Archangielskiego Obwodu w końcu grudnia 1937 r.” (AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11).

²⁵ *Ibidem*, k. 11–11v (w dokumentach błąd w paginacji – k. 12 znajduje się dopiero trzy karty po k. 11).

²⁶ Akta nieruchomości z lat 1941–1943 zob. APŁ, Zarząd Nieruchomości Głównego Urzędu Powierniczego Wschód Ekspozytura w Łodzi, 10492. Tam też dokładny plan kamienicy (s. 23–24).

²⁷ Akt małżeństwa Szlamy Grynszpana z Wierą Żadziewicz (Gmina Żydowska w Łodzi, nr 858/1937).

²⁸ Wymeldowanie Grynszpanów miało nastąpić 20 XII 1939 r. (APŁ, Sąd Grodzki w Łodzi / 2390 (dalej: SGL), 194, Podanie adv. Józefa Litwina o uznanie za zmarłych Liny Żadziewiczowej i Szlamy *vel* Seweryna Grynszpana, 1 IV 1946 r., s. 3–4; *ibidem*, Zaświadczenie o zameldowaniu wydane przez Zarząd Miejski w Łodzi, 25 I 1946 r., s. 6). Po utworzeniu getta łódzkiego Lina Żadziewicz zamieszkała (4 III 1940 r.) przy ul. Zgierskiej 11 (*ibidem*, s. 5).

²⁹ Według karty z Buchenwaldu przybyła do obozu 4 VIII 1944 r. i otrzymała nr 501 (zapewne chodziło o numerację wewnątrz samej filii). Tam też został wpisany ostatni gettowy adres Wierzy: ul. Elektoralna 26, Warszawa (Personal file of Grynszpan, Wiera, born on 6-Jan-1917, born in Leningrad, <https://collections.arolsen-archives.org/en/document/7583547>, dostęp 22 V 2023 r.). Informacja ta współgra z wzmianką w życiorysie spisany dla UB, iż Wierę „ewakuowano” ze Skarżyska do Lipska w czasie powstania warszawskiego (AIPN Ld, 099/177, Życiorys Wierzy Żadziewicz, 12 III 1946, s. 4).

³⁰ Słowo urwane ze względu na miejsce zszycia dokumentów.

³¹ AIPN Ld, 099/177, Życiorys Wierzy Żadziewicz, 12 III 1946, k. 4–4v (na drugiej stronie życiorysu brak paginacji).

Doświadczenia głodu i chorób podczas wojny nie były obce również Wandzie Samarskiej, która wzięła czynny udział w walkach o Leningrad jako komendantka schronu, a następnie „naczelnik obiektu” (osoba odpowiedzialna za obronę trzech domów mieszkalnych). „Bez jedzenia, bez wody, bez opału, bez światła, przy mrozie -40° , pod bombami i kulami – pracowałam, oddając wszystkie swoje [...] siły sprawie Zwycięstwa!!!” – wspominała. Schorowana (m.in. szkorbut), została ostatecznie ewakuowana („drogą życia” przez jezioro Ładoga, najprawdopodobniej 27 lutego 1942 r.³²) do Galicza, a po odbytej tam rekonwalescencji (i spotkaniu z matką, wywiezioną z Leningradu już wcześniej) – dalej do Taszkontu. Obie Wandy mieszkaly tam do lipca 1946 r., kiedy to zostały repatriowane do Polski – do Łodzi trafiły okrężną drogą, przez Jelenią Górę i Wrocław. W ten sposób dobiegł końca drugi etap ich peregrinacji³³.

Kolejnym wspólnym elementem biografii Wandy Samarskiej i Wiery Żadziwicz była strata wskutek dziejowych kataklizmów pierwszych mężów. Szlama Grynszpan zginął prawdopodobnie na Majdanku podczas akcji „Erntefest” w listopadzie 1943 r. Stefania Żabnerowa – znajoma Wiery z czasów pobytu w getcie i obozach – wspominała te wydarzenia następująco: „Stamtąd [z Majdanka – M.A.] razem z [Wierą] Grynszpanową zostałam wysłana do Skarżyska, natomiast Szlama Grynszpan pozostał na Majdanku. Ze Skarżyska byłam wysłana do Lipska do obozu, dokąd przybyły w [roku] 1944 kobiety z Majdanka i powiadały, że 3.11.1943 zostali wszyscy mężczyźni Żydzi straceni w Majdanku”³⁴.

Głód w oblężonym Leningradzie doprowadził w maju 1942 r. Aleksandra Samarskiego do choroby psychicznej, a następnie do śmierci. Jeżeli więc przy zapisie daty nie doszło do błędu³⁵, ostatnie miesiące życia mężczyzna spędził prawdopodobnie bez żony – dostępny materiał źródłowy nie uprawnia jednak do formułowania żadnych ocen tego faktu. Aleksander został pochowany na leningradzkim cmentarzu Piskariowskim, będącym niejako pomnikiem obrony miasta³⁶.

³² Data pojawia się wyłącznie w internetowej bazie osób ewakuowanych z Leningradu (*Ewakuowani z Leningrada. S. Spisok 2.*, <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/vojna/2-mirovaya/evakuirovanny/evakuirovany-iz/evakuirovany-iz-leningrada/эвакуированы-из-ленинграда.-п.-копия/эвакуированы-из-ленинграда.-с.-список-2.html>, dostęp 21 V 2023 r.), nie ma jej w żadnym innym źródle – także w życiorysie Wandy. Autor strony Nail Murtazin twierdzi, że jego wykaz oparty jest na oficjalnym serwisie prowadzonym przez Archiwum Petersburskie (<https://evacuation.spbarchives.ru/> – witryna obecnie niedostępna prawdopodobnie ze względu na bieżącą sytuację polityczną).

³³ AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11v i n. (błędy w paginacji).

³⁴ Matka Wiery miała natomiast zginąć 4 VIII 1944 r. w Auschwitz – z getta pojechała w jednym transporcie z Anną Grynszpanową (bratową Szlamy), lecz w przeciwieństwie do niej trafiła (jako osoba starsza) do grupy przeznaczonej do zagazowania (APL, SGL, 194, Protokół rozprawy głównej w sprawie o uznanie za zmarłych Liny Żadziwiczowej i Szlamy *vel* Seweryna Grynszpana (Zg. 215/46), 7 V 1946 r., s. 14).

³⁵ Wystarczy przeprowadzić eksperyment, polegający na pospiesznym zapisywaniu obok siebie liczbami rzymskimi miesiące luty (II) i maj (V) – zwłaszcza z poziomymi kreskami na górze i na dole (AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11v, błędy w paginacji).

³⁶ Informacja o śmierci i pochówku Aleksandra Samarskiego pochodzi z internetowej bazy ofiar oblężenia Leningradu, prowadzonej przez Rosyjską Bibliotekę Narodową w Sankt Petersburgu (*Samarskij Aleksandr*

Przy pewnych podobieństwach przeżyć bohaterek widać znaczną różnicę w ich opisywaniu, co może się przekładać na motywację obu kobiet w chwili wstąpienia do resortu. Język Wiery – pomimo pewnych silniejszych akcentów – cechuje samodyscyplina, rezygnacja z emocji na rzecz bardziej racjonalnych argumentów, widoczne zwłaszcza w opisie powojennej sytuacji materialnej rodziny. Rodzina Żadziejewiczów nie zdołała odzyskać ani kamienicy, ani kilku gabinetów – przed wojną w pełni urządzonych – ani nawet własnego mieszkania, które zajęła rodzina lekarza z Warszawy³⁷. Być może łatwiej nam będzie zrozumieć decyzję Wiery, jeśli weźmiemy pod uwagę, że musiała mieszkać na IV piętrze dawnego domu, obok bratowej, bratanicy i ciotki (ocalałych z Holokaustu)³⁸ i nie miała możliwości otwarcia własnej praktyki. Można też oczywiście mieć wątpliwości, czy dla dentystki z pewnym doświadczeniem praca dla bezpieki rzeczywiście była jedynym wyjściem.

O ile doświadczenie bycia ofiarą terroru hitlerowskiego mogło niekiedy wręcz nobilitować w oczach władzy ludowej (jakkolwiek sformułowanie to brzmi jak oksymoron), o tyle niekoniernie „słuszną” postawę rodziny wobec systemu komunistycznego należało nadrabiać neoficką gorliwością. A przynajmniej takie wrażenie można odnieść podczas lektury życiorysu Wandy Samarskiej. Nie omieszkała ona wspomnieć z dumą, że będąc komendantką schronu, wydała dwóch ludzi w ręce milicji, podkreślała też własne sukcesy zawodowe w obwodzie archangielskim: „W czasie jednego z moich nocnych dyżurów otrzymałam telefonogram, że duży transport drzewa oderwał się od statku i jest niesiony prądem [w] morze. Z maksymalną szybkością dałam potrzebne komunikaty i rozporządzenia i transport został przełapany w drodze i uratowany. Otrzymałam pochwałę i podziękowanie od Kierownictwa [...]. Byłam skierowana specjalnie przez NKWD na pracę do jedynej w rejonie szkoły 10-latk, jako Kierowniczka artystyczna. Samodzielnie opracowałam i przeprowadziłam »Artystyczną Dziecięcą Olimpiadę«. Szkoła zajęła I miejsce w konkursie, zdobyłam wszystkie pierwsze nagrody, 4 numery wyznaczone na Konkurs

Aleksiejewicz, <https://vizj.nlr.ru/blockade/show/987455>, dostęp 22 V 2023 r.). Źródło to wydaje się o tyle wiarygodne, że oparto je na wielotomowym opracowaniu pod red. Wiaczesława Szczerbakowa (*Blokada. 1941–1944. Leningrad. Księga pamiątki*, red. W.N. Szczerbakow, Sankt-Pietierburg 1998–2006), które wydano zaledwie w 250 egz. Utożsamienie mężczyzny pochowanego na cmentarzu Piskariowskim z mężem Wandy z d. Korsak ma zaś takie uzasadnienie, że zarówno w bazie ofiar oblężenia Leningradu, jak i we wspomnianym już zestawieniu Murtazina pojawia się ten sam adres obojga małżonków: ul. Diekabristow [Dekabrystów] 10 m. 1.

³⁷ Udało im się natomiast odzyskać meble, które przydzielono temuż lekarzowi (APL, SGL, 28695, C 3915/45, Postanowienie Sądu Grodzkiego w Łodzi z dnia 24 X 1945 r., k. 36).

³⁸ Tak wynikało z przeprowadzonego w maju 1946 r. spisu uprawnionych do udziału w referendum „3 razy TAK” (APL, Głosowanie Ludowe (Referendum) w Łodzi, 87, Spis kontrolny mieszkańców, którzy będą mieli prawo głosu w głosowaniu ludowym – ul. Piotrkowska 164, VII Komisariat MO, maj 1946, b.p.). Odnotowane są tam trzy kobiety o nazwisku Żadziejewicz: Wiera, Maria (bratowa – akt małżeństwa z Włodzimierzem Żadziejewiczem: Gmina Żydowska w Łodzi, nr 42/1933) i Raisa (prawdopodobnie wdowa po stryju, Kalmanie Żadziejewicz, zmarłym 27 IX 1930 r. – karta pochowanego: APL, ŁGWŻ, 752, s. 10). O córce Marii wspominają akta Sądu Grodzkiego w Łodzi: APL, SGL, 35112, Podanie Marii Stefani Litwinowej o wprowadzenie Wiery z Żadziejewiczów Wartskiej w posiadanie nieruchomości położonej w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 164, 14 V 1947 r., s. 1.

Wojewódzki i jeden numer tam otrzymał II miejsce. Za doskonałą wszechstronną pracę w przeprowadzeniu konkursu od »Żiuri« [zapis fonetyczny „jury”] ogłoszono mi »podziękowanie«³⁹.

Z nie mniejszą gorliwością (poświęcając – jeśli wierzyć jej słowom – „wszystkie chwile wolne od pracy urzędowej” w Taszkienckim Instytucie Medycznym⁴⁰) zaangażowała się w działalność lokalnego oddziału Związku Patriotów Polskich, i to już „po pierwszym ogólnomiejskim Wiecu Polaków”. Dzięki temu w 1944 r. została etatową pracownicą ZPP – najpierw jako sekretarz techniczny, później jako solistka w związkowym zespole artystycznym⁴¹.

W świetle powyższych faktów decyzja o wyjeździe do Polski, której przecież Wanda nigdy wcześniej nie widziała na oczy, może się wydać zastanawiająca. Pozwala ona przypuszczać, że dotychczasowe życie rodziny Korsaków w Kraju Rad wcale nie było dobrowolnym wyborem, lecz wynikało z uniemożliwienia im repatriacji po traktacie ryskim⁴². Jednym z warunków stawianym przez art. VI ust. 2 wspomnianego dokumentu było udowodnienie „przywiązania do narodowości polskiej” przez „używanie języka polskiego jako mowy potocznej” i wychowywanie dzieci w tym duchu. Swoboda interpretacji tego zapisu dawała władzom sowieckim szerokie pole manewru i pozwalała np. blokować wyjazdy osób przydatnych dla gospodarki – a inżynier Stanisław Korsak niewątpliwie do takich należał. Na jego niekorzyść przemawiała również używana przez rodzinę specyficzna polszczyzna, przez którą zapewne on sam został w chwili aresztowania uznany za Białorusina⁴³.

Wracając do Samarskiej – niewykluczone, że za chęcią opuszczenia Kraju Rad nie kryła się wcale potrzeba nadrobienia straconych lat, lecz względy osobiste. W Taszkencie Wanda poślubiła (3 grudnia 1944 r.⁴⁴) młodszego o cztery lata Aleksandra Tabaksblata, wówczas kierownika Polskiego Zespołu Artystycznego działającego przy ZPP. Ponieważ pochodził on z Łodzi, mogło mu bardziej niż Wandzie zależeć na emigracji do Polski⁴⁵.

³⁹ AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11–11v (błędy w paginacji).

⁴⁰ Wcześniej (1942–1943) Wanda pracowała również w miejscowej operetce, a także jako sekretarka w Miejskim Komitecie Wykonawczym (Gorispołkowie). Zob. AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11v i n. (błędy w paginacji); *ibidem*, Kwestionariusz dla pracowników kontraktowych Bezpieczeństwa Publicznego, 30 XII 1946 r., s. 4

⁴¹ *ibidem*, Życiorys Wandy Samarskiej, 30 XII 1946 r., k. 11v i n. (błędy w paginacji); *ibidem*, Kwestionariusz dla pracowników kontraktowych Bezpieczeństwa Publicznego, 30 XII 1946 r., k. 4.

⁴² Pod tym względem Samarska stanowiła niejako przeciwieństwo swojej dużo bardziej znanej imienniczki Wandy Wasilewskiej (bądź co bądź też działaczki ZPP), która przez całe życie liczyła na przyłączenie Polski do Kraju Rad – a kiedy to nie nastąpiło, osiadła w Kijowie.

⁴³ Nazbyt gorliwe starania o wyjazd do Polski (a zwłaszcza kontakty z polskimi placówkami dyplomatycznymi) mogły też zakończyć się procesem o szpiegostwo (B. Garczyk, *Radziecka polityka...*, s. 169–170).

⁴⁴ APŁ, Sąd Grodzki w Łodzi (2390), 4875, Odpis aktu małżeństwa Aleksandra Tabaksblata z Wandą Heleną Samarską, 31 X 1945 r., k. 6.

⁴⁵ Z niewiadomych przyczyn Wanda nie przyjęła nazwiska po drugim mężu. AIPN Ld, 027/191, Życiorys Wandy Samarskiej z d. Korsak, 30 XII 1946 r., k. 11v i n. (błędy w paginacji).

Jak już zostało wspomniane, droga repatriacji wiodła przez Wrocław, gdzie doszło do rozpadu tego związku (aczkolwiek bez formalnego rozwodu): „[...] mąż spotkał we Wrocławiu ojca swego, który jego zmusił do porzucenia mnie, ponieważ on jest Żydem, a ja Polką. Mąż odjechał z Wrocławia do Łodzi na kilka dni dla załatwienia dyplomu w konserwatorium 16 sierpnia i więcej ja jego nie widziałam”. Wersja ta wydaje się dość prawdopodobna, jako że Eliaz Tabaksblat kształcił się w Talmud-Torze (religijnej szkole ludowej), a później sam jako nauczyciel pracował m.in. w placówkach żydowskich. Podczas okupacji został kierownikiem Wydziału Szkolnego w getcie łódzkim⁴⁶. Jako osoba silnie zaangażowana w krzewienie kultury żydowskiej rzeczywiście mógł być niezadowolony z wyboru syna.

Niezbyt przekonująco brzmi natomiast historia o tajemniczym zniknięciu Aleksandra w Łodzi. W latach 1948–1949/1950⁴⁷ należał on bowiem (jako pianista) do orkiestry symfonicznej Filharmonii Łódzkiej, oddalonej od miejsca, w którym Wanda mieszkała praktycznie w tym samym czasie (kamienica przy ul. Sienkiewicza 51 – stan na 24 stycznia 1947 r.), o zaledwie 700 m⁴⁸. Być może więc właściwa przyczyna zerwania kontaktu kryje się gdzieś między wierszami oficjalnego życiorysu.

Burzliwe życie osobiste było również udziałem Wierzy Żadziewicz, która 23 grudnia 1946 r. wyszła za mąż za Mojżesza Majera (później Michała⁴⁹) Wartskiego, kuśnierza z Sieradza. Chociaż para doczekała się córki Eweliny (zapis o urlopie macierzyńskim jest jedną z niewielu informacji o przebiegu służby), po przeszło pięciu latach (7 kwietnia 1952 r.) doszło do rozwodu⁵⁰.

Trzecie małżeństwo Wierzy ze starszym o blisko dwie dekady (ur. 24 września 1898 r.) Zygmuntem Frydem miało charakter czysto pragmatyczny. I ona, i mąż byli schorowani i pragnęli wyjechać do swoich rodzin w Izraelu – zwłaszcza że po odejściu z resortu Wiera już nie znalazła pracy w zawodzie. Przez kilka lat pełniła funkcję administratorki swojego niegdysiejszego domu rodzinnego, po czym została zatrudniona jako pracownica umysłowa w Przedsiębiorstwie Hurtu Artykułów Importowanych „Centrogal”.

⁴⁶ *Ibidem*; APL, AML, 17705, Życiorys Eliasza Tabaksblata, wrzesień 1917 r., s. 5. Szerzej na temat roli Eliasza Tabaksblata w getcie łódzkim zob. Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, Sąd Obywatelski przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce, 126.

⁴⁷ Wydawnictwo okolicznościowe tejże filharmonii wymienia Aleksandra Tabaksblata wyłącznie wśród „muzyków orkiestry symfonicznej Filharmonii Łódzkiej oraz współpracujących” (fortepian, 1948–1949) (*Filharmonia Łódzka. Spacer w przestrzeni, podróż w czasie*, red. J. Wiśniak, Łódź 2015, s. 300). Natomiast Leon Tadeusz Błaszczyk podał, iż w 1950 r. Aleksander (posługujący się później nazwiskiem Tarski) miał nie tylko nadal pracować w tej instytucji, ale nawet zadebiutować wówczas jako dyrygent (*L.T. Błaszczyk, Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, Kraków 1964, s. 306).

⁴⁸ AIPN Łd, 027/191, Umowa o pracę zawarta między WUBP w Łodzi a Wandą Samarską, 24 I 1947, s. 7. Według informacji ustnej (uzyskanej przez autora od własnej rodziny) Wanda Samarska na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych miała mieszkać przy ul. Sienkiewicza 71, czyli zaledwie 300 m dalej – niezbędne jednak byłoby potwierdzenie tego w innych źródłach.

⁴⁹ AIPN Łd, 093/340, t. 26, Zawiadomienie o zmianie pisowni imienia ojca Eweliny Wartskiej, 15 VII 1955 r., k. 34.

⁵⁰ *Ibidem*, Akt małżeństwa Mojżesza Majera Wartskiego z Wierą Grynszpan z d. Żadziewicz (USC w Sieradzu, nr 91/1946), k. 21.

Para wzięła ślub 27 września 1955 r., a więc w okresie narastającej liberalizacji systemu, która miała osiągnąć swe apogeum rok później. Dla Żydów oznaczała ona ponowne umożliwienie emigracji do Izraela (tzw. alija gomulowska)⁵¹. Wobec tego Wiera i jej mąż złożyli podanie o „dokument podróży” (bez prawa powrotu), który otrzymali 9 października 1956 r. – to zaś oznaczało zrzeczenie się polskiego obywatelstwa. Prawdopodobnie wkrótce potem rodzina opuściła Polskę⁵². Dalszy los Wiery jest nieznan.

Jeszcze mniej wiemy o Wandzie Samarskiej. W chwili rozwodu (do którego formalnie doszło dopiero 5 października 1948 r.) była ona studentką konserwatorium w Łodzi, a oprócz tego pracowała dorywczo – niewykluczone, że jako nauczycielka muzyki⁵³. Jeśli chodzi o jej dalsze dzieje, to jedyne pewne informacje, jakie udało się uzyskać autorowi, dotyczą jej śmierci i pochówku. Odeszła 3 sierpnia 1979 r. w Łodzi i została pochowana na tamtejszym cmentarzu rzymskokatolickim na Dołach – w miejscu, w którym spoczęła jej matka, zmarła ćwierć wieku wcześniej⁵⁴. Grób ten nie zachował się do naszych czasów, ponieważ Wanda Samarska nie pozostawiła potomstwa, które mogłoby się nim zaopiekować.

Konkludując, resortowa kariera żadnej z bohaterek nie trwała długo – dlatego też trzon niniejszej pracy stanowiło omówienie ich wcześniejszych doświadczeń. Składały się na nie takie czynniki, jak inteligentne pochodzenie, staranne wykształcenie oraz utrata bliskich wskutek terroru hitlerowskiego i komunistycznego. Nie bez znaczenia pozostawała również narodowość – pod tym względem można wręcz mówić o typowych losach (oczywiście jeśli chodzi o okres przed wstąpieniem do resortu – getto i obozy w przypadku Żydówki, prześladowania późnych lat trzydziestych u obywatelki ZSRS narodowości polskiej). Na poziomie osobistym powtarzają się motywy tułaczki, głodu i chorób, które wraz z wymienionymi poprzednio czynnikami odcisnęły piętno na psychice obu kobiet i zapewne nie pozostały bez wpływu na ich motywację w chwili ubiegania się o pracę w łódzkim WUBP. Oficjalnie deklarowane oddanie nowej władzy było najpewniej czczym frazesem, za którym kryły się powody bardziej

⁵¹ Już w tajnej depešy z 8 IV 1955 r. Edward Słuczański z Departamentu V MSZ informował polskiego chargé d'affaires w Tel Awiwie Jana Słowikowskiego o umożliwieniu Żydom indywidualnej emigracji (zwłaszcza tym, którzy mieli rodzinę w Izraelu), dodał, że „w ostatnim okresie” wydano „około dwudziestu” takich zezwoleń (E. Węgrzyn, „*Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?!*” *Alija gomulowska 1956–1960*, Kraków–Budapeszt 2016, s. 127–128).

⁵² AIPN Ld, 0184/201, Pokwitowanie odbioru „dokumentu podróży” przez Zygmunta i Wierę Frydów oraz Ewelinę Wartską, 9 X 1956 r., k. 18. Do listopada 1956 r. tego rodzaju dokumenty wydawano wszystkim, którzy otrzymali zezwolenie na wyjazd (E. Węgrzyn, „*Wyjeżdżamy!*...”, s. 161). Na marginesie warto odnotować, że ta sama fala emigracji porwała drugiego męża Wandy Samarskiej, który – wyjechawszy do Izraela w 1957 r. – został dyrektorem Izraelskiej Opery Narodowej w Tel Awiwie (L.T. Błaszczuk, *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce...*, s. 306).

⁵³ APŁ, Sąd Grodzki w Łodzi (2390), 4875, Protokół rozprawy z dnia 5 X 1948 r., k. 14; *ibidem*, Wyrok z dnia 5 X 1948 r., k. 15–15v.

⁵⁴ Informacja uzyskana przez autora drogą telefoniczną z kancelarii cmentarza pw. św. Wincentego na Dołach 15 V 2023 r.

prozaiczne – głównie chęć uzyskania stałego źródła utrzymania. Podobnej postawie sprzyjała zresztą sama polityka resortu w pierwszych latach powojennych, który niekiedy przyjmował do pracy zupełnie przypadkowe osoby⁵⁵.

Prezentowanej tutaj interpretacji nie należy traktować jako jedynie słusznej, tekst nie aspiruje do miana dzieła skończonego i pozostawia kolejnym historykom „żywoty równoległe” jako pewną sugestię odnośnie do sposobu przeprowadzenia dalszych badań. Wprawdzie Robert Klementowski sądzi, że studia nad rolą pracownic „służb pomocniczych” „zapewne nie wniosłyby wiele do naszej wiedzy o roli kobiet w bezpieczeństwie”⁵⁶, nadal jednak zasadne pozostają pytania, czy i jak resortowy epizod wpłynął na ich dalsze biografie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi (AIPN Łd).

Archiwum Państwowe w Łodzi (APŁ) – w tym akta metrykalne łódzkiej gminy żydowskiej.

Opracowania

Bagieński W., *Funkcjonariuszki wywiadu cywilnego Polski Ludowej* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020.

Błaszczak L.T., *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, Kraków 1964.

Filharmonia Łódzka. Spacer w przestrzeni, podróż w czasie, red. J. Wiśniak, Łódź 2015.

Dudek J., *Kobiety i ich kariery w aparacie bezpieczeństwa w latach 1944–1956 na przykładzie stanowisk kierowniczych*, „Dzieje Najnowsze” 2021, nr 3.

Garczyk B., *Radziecka polityka narodowościowa w latach 1917–1941 na przykładzie Piotrogradu-Leningradu*, Poznań 2011.

Gliński J.B., *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów – ofiar drugiej wojny światowej*, t. 1, Wrocław 1997.

Kempa A., Szukalak M., *Sadokierski Izaak Jakub* [w:] *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny*, t. 3, Łódź 2003.

Klementowski R., *Slaba płeć w siłowym resorcie – perspektywy badawcze w świetle wybranych przypadków* [w:] *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014.

⁵⁵ Symptomatyczny pod tym względem jest wspomniany przez Roberta Klementowskiego przypadek Alfredy Pijak. Kobieta szukała pracy i została skierowana przez starostę do PUBP w Bolesławcu. Dostała posadę maszynistki, choć nigdy wcześniej tego zawodu nie wykonywała. „W obozie to ja pracowałam na fabryce Martin Miller i łopatą ładowałam żelazo do pieca” (R. Klementowski, *Slaba płeć w siłowym...*, s. 106–107). Problem dość przypadkowego doboru personelu w pierwszych latach powojennych dotyczył również komórek operacyjnych – np. w wywiadzie cywilnym. Zob. W. Bagieński, *Funkcjonariuszki wywiadu cywilnego Polski Ludowej* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020, s. 102.

⁵⁶ R. Klementowski, *Slaba płeć w siłowym...*, s. 99.

- Kryśka-Karski T., *Straty korpusu oficerskiego 1939–1945*, Londyn 1996.
- Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. 3: *Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, red. B. Affek-Bujalska, Pruszków 1994.
- Meitřhak B., *Żydzi-żołnierze wojsk polskich poległi na frontach II wojny światowej*, tłum. Z. Rosiński, Warszawa 2001.
- Paszek M., *Kobiety – bezpieka – partia – kariery. Próba portretu zbiorowego funkcjonariuszek na stanowiskach kierowniczych w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach (1945–1956)*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2023, nr 12.
- Węgrzyn E., *„Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?!” Alija gomułkowska 1956–1960*, Kraków–Budapeszt 2016.

Netografia

- Domińczak M., Zaguła A., *Typologia łódzkiej kamienicy*, Łódź 2016, https://uml.lodz.pl/files/public/dla_mieszkanca/o-miescie/inne_publicacje/TRYPOL_SCALONA.pdf, dostęp 22 V 2023 r.
- Evakurowany iz Leningrada. S. Spisok 2.*, <https://pomnirod.ru/materialy-k-statyam/vojna/2-mirovaya/evakuirovannye/evakuirovany-iz/evakuirovany-iz-leningrada/эвакуированы-из-ленинграда.-п.-копия/эвакуированы-из-ленинграда.-с.-список-2.html>, dostęp 21 V 2023 r.
- Kania M., *Losy funkcjonariuszy policji II Rzeczypospolitej Polskiej w Polsce Ludowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2019, nr 1 (19), <https://czasopisma.ipn.gov.pl/index.php/pis/article/view/364/364>, dostęp 15 IV 2024 r.
- Kołtowo [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, cz. 2, red. B. Chlebowski et al., Warszawa 1902, http://dir.icm.edu.pl/Słownik_geograficzny/Tom_XV_cz.2/109, dostęp 17 V 2023 r.
- Korsak Stanisław Ksawierjewicz (1883)*, [https://ru.openlist.wiki/index.php/Корсак_Станислав_Ксаверьевич_\(1883\)](https://ru.openlist.wiki/index.php/Корсак_Станислав_Ксаверьевич_(1883)), dostęp 17 V 2023 r.
- Personal file of Grynszpan, Wiera, born on 6-Jan-1917, born in Leningrad, <https://collections.aronson-archives.org/en/document/7583547>, dostęp 22 V 2023 r.
- Płoski S., *Generał Jerzy Kirchmayer*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1959, t. 3, https://rcin.org.pl/Content/44867/PDF/WA303_59214_A237-3-1959-NDPII_Ploski.pdf, dostęp 15 IV 2024 r.
- RSFSR. Zakony i postanowlenija. Ugołownyj kodeks RSFSR riedakcyi 1926 goda: s izmienenijami i dopolnienijami do 1 ijula 1927 goda*, Moskwa 1927, <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/82569-rsfsr-zakony-i-postanovleniya-ugolovnyy-kodeks-rsfsr-redaktsii-1926-goda-s-izmeneniyami-i-dopolnieniyami-do-1-iyulya-1927-goda-m-1927>, dostęp 22 V 2023 r.
- Samarskij Aleksandr Aleksiejewicz*, <https://vizh.nlr.ru/blockade/show/987455>, dostęp 15 IV 2024 r.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, cz. 2, red. B. Chlebowski et al., Warszawa 1902, http://dir.icm.edu.pl/Słownik_geograficzny/Tom_XV_cz.2/109, dostęp 17 V 2023 r.
- Stawiszńska A., *Łódzka stomatologia w okresie I wojny światowej (1914–1918)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2020, nr 106, <https://czasopisma.uni.lodz.pl/historica/article/view/3797/9653>, dostęp 17 V 2023 r.

Streszczenie: Artykuł przedstawia „żywy równoległy” dwóch kobiet, które na krótko związały swoją karierę zawodową z Wojewódzkim Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi – Wiery Żadziejewicz (1916 – po 1956) i Wandy Samarskiej (1917–1979). Pierwsza z nich pracowała jako dentystka w ambulatorium, druga jako wychowawczyni w przedszkolu dla dzieci funkcjonariuszy. W życiorysach obu kobiet pojawiają się te same motywy: inteligenckie pochodzenie, prześladowania ze strony reżimów totalitarnych, strata bliskich podczas II wojny światowej. Bohaterki różniły się natomiast narodowością (odpowiednio żydowska i polska), przedwojennym miejscem zamieszkania (II RP / ZSRS) i motywacją do pracy (względy materialne / ideologia) – aczkolwiek w tej ostatniej kwestii można się zastanawiać, czy ostentacyjny entuzjazm dla komunizmu w przypadku Wandy Samarskiej nie był jedynie przykrywką dla chęci ucieczki z Kraju Rad.

Słowa kluczowe: Łódź, Urząd Bezpieczeństwa, represje, biografie, historia lokalna

Marcin Antczak (ur. 1990) – historyk-archiwista (magister) i filolog sławista (licencjat), student Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania badawcze: genealogia, biografistyka, historia Łodzi i regionu łódzkiego, historia narodów słowiańskich.

Women’s Paths to the “Auxiliary Services” of the Łódź Secret Police – a Case Study of Wera Żadziejewicz and Wanda Samarska

Abstract: The article describes the “parallel biographies” of two women whose careers were shortly connected with the Voivodeship Public Security Department in Łódź: Wiera Żadziejewicz (1916 – after 1956) and Wanda Samarska (1917–1979). The former worked as a dentist in the departmental clinic while the latter was a teacher in a kindergarten for officers’ children. In both women’s biographies there are the same threads: intellectual social background, persecution by totalitarian regimes, and loss of relatives during the World War II. At the same time, the two differed when it comes to nationality (Jewish/Polish), their pre-war place of residence (Second Polish Republic / USSR) and their motivation to join (material issues/ideology) – although it is a matter of debate whether Wanda Samarska’s ostentatious enthusiasm was nothing but a camouflage for her desire to leave the land of the Soviets.

Keywords: Łódź, secret police, persecution, biographies, local history

Marcin Antczak (b. 1990) – MA (History with Archival Science) / BA (South Slavic Philology), student of the University of Łódź Doctoral School of Humanities. Research interests: genealogy, biographical science, history of Łódź and the region, history of Slavic nations.